

POGLAVITNE POTEZE SLOVENSKEGA ZGODOVINSKEGA RAZVOJA  
IN POLOŽAJA

BOGO GRAFENAUER

I. KARANTANIJA  
IN NJENA DVAKRATNA VLOGA  
V OBLIKOVANJU SLOVENSKE NARODNE ZAVESTI

Slovani so naselili Vzhodne Alpe južno od Donave in predel vzhodno od Traune in povirja Drave v zadnjih desetletjih 6. stol.; starejši naselitveni tok je prihajal s severa, od zahodnoslovanske baze, in se je iz prostora ob Donavi (med Dunajem in Trauno), ki ga je zajel že sredi 6. st., počasi pomikal v notranjost Alp; mlajši naselitveni tok pa je zvezan z južnoslovansko, avaroslovansko bazo in se je po obrskem obratu proti zahodu (po padcu Sirmija leta 582) v približno desetih letih razlil zlasti po južnem delu Vzhodnih Alp, zgornjem Posavju in Posočju. Sredi 90. let 6. st. so se alpski Slovani bojevali z Bavarci že ob zgornji Dravi, vpadali skupaj z Obri in Langobardi v Istro in okrog 600 silili skozi Vipavsko dolino že v severnoitalško nižino.

Okrog 70.000 km<sup>2</sup> obsegajoče ozemlje, ki so ga — čeprav zelo redko — naselili, je mogoče v tedanjem geografsko-političnem okviru razdeliti v tri prostore: osrednji prostor »karantanske trdnjave« v porečju zgornje Drave in Mure, ločen z visokimi alpskimi grebeni od Bavarske, z grebeni severnih in južnih Apneniških Alp pa omejen na jugu in na severu; le proti vzhodu je v hribovitem ozemlju med srednjo Muro in zgornjo Rabo meja manj izrazita, tako da predstavlja izrazito zapornico šele črta od Pohorja na Goličo (Koralpe) ter nadalje po grebenih vzhodno od doline Mure in Murice do Semmeringá. Severno od tod leži kot izrazito prehodna dežela »hodnik ob Donavi« med Panonijo in Bavarsko, južno pa na tleh današnje Slovenije prehodna dežela med Panonijo in Italijo (Ptuj—Celje—Ljubljana—Postojna—Vipavska dolina). Za nomadske gospodarje Panonije (Obri od srede 6. do konca 8. st.; Madžari v prvi polovici 10. st.) sta bili obe prehodni deželi, ki sta vodili v zahodne pokrajine, v katerih so se plenilci nadejali plena, seveda pomembnejši

od kotlinastega goratega ozemlja med njima, ki se je pri iskanju plena končalo s slepo ulico. Ker so Slovani osvojili tudi ta prostor pod obrskim pritiskom in celo z njihovo neposredno pomočjo (595 so ob udeležbi kakanove vojske premagali Bavarce ob zgornji Dravi), so seveda sprva morali priznavati obrsko nadoblast. Toda ob vsakršni oslabitvi obrske sile je pomenil ta položaj pomembno prednost v boju za svobodo in njeno ohranitev.

V Vzhodnih Alpah, ob zgornji Savi in ob Soči naseljeni Slovani so bili torej mešanica zahodnih in južnih Slovanov, pa tudi tokovi vzhodnih Slovanov niso manjkali med njimi, kakor kažejo jezikoslovna raziskovanja zadnjega časa. Te ugotovitve potrjuje tudi najnovejši pretres zgodnje-srednjeveških slovanskih arheoloških najdb iz tega prostora. Toliko bolj pa preseneča hitro spajanje teh tokov v novo celoto po naselitvi v novi domovini.

Zveza z Obri je v prvem času brez dvoma koristila Slovanom pri njihovem osvajanju prostora na zahodu, v sosedstvu Bavarcev in Langobardov. Toda po začetku 7. st. se je njihovo razmerje začelo spreminjati, ker so tudi slovanske naselbine postajale predmet obrskega plenjenja. Obrsko nasilje je spodbudilo okr. leta 623 češka in moravska plemena pod vodstvom Sama k uporju zoper Obre in k ustanovitvi samostojne plemenske zveze. Najkasneje po obrskem neuspehu pred Carigradom (626), po katerem so notranja trenja za štiri desetletja (do okr. 660) zlomila obrsko moč, so se tej zvezi pridružili tudi Slovani v Vzhodnih Alpah in ob zgornji Savi. Tako združeni se Slovani niso z uspehom uprli le Obrom, marveč tudi poskusu Frankov, da bi spričo obrske slabosti sami razširili svojo oblast nad osvobojena slovanska plemena (Samova zmaga nad kraljem Dagobertom pri Wogastisburgu, leta 631). Toda široka plemenska zveza je živela le nekaj desetletij. Po Samovi smrti (658) je razpadla,

kot njena edina večja enota pa se je ohranila samo Karantanija. Oblast vnovič okrepjenih Obrov se je razširila proti zahodu po obeh prehodnih pokrajinah do meje Bavarcov oz. langobardske Italije, medtem ko je gorata alpska pokrajina med njima ostala še vnaprej svobodna.

Sporočilo frankovskega kronista, da je ok. leta 630 živel »pokrajina Slovanov« (marca Vinedorum) pod svojim »knezom Valukom« (Wallucum ducem Vinedorum), kaže, da so alpski Slovani živeli tedaj v okviru Samove slovanske plemenske zveze kot posebna enota. Prav s tem časom pa je zvezan tudi proces, ki se izraža v uveljavljanju novih imen — Karantanija za pokrajino in Karantanci za ljudstvo, ki je v tej pokrajini živel. Po karantanskem izročilu iz 8. stol., zapisanem po bavarskem piscu v 9. st. (Samo... manens in Quarantanis fuit dux gentis illius), se povezeta ti dve imeni s Samovo dobo, po furlanskem izročilu (Arnefrit... fugiit ad Sclavorum gentem in Carnuntum, quod corrupte vocitant Carantanum) s sredo 7. st., po sodobniku je bilo zapisano prvič najbrž ob koncu 7. st. (Carontani v Kozmografiji ravenškega anonima), gotovó vsaj 772 (Carentani, Carenthia v frankovskih analih), v listini prvič 811 (provincia Karantana). Uveljavljanje tega imena in proces, ki se z njegovim uveljavljanjem izraža, sta pa v 7. st. povsem izjemen pojav v slovanskem svetu, v katerem srečujemo podobne procese drugod šele nekaj stoletij pozneje.

V teku največ enega stoletja se je pretopilo slovansko prebivalstvo v osrednji pokrajini alpskih Slovanov, sestavljeno iz različnih in med seboj pomešanih plemen in plemenskih drobcev, v novo celoto. Niti nova, nadplemenska etnična skupnost niti nova politična formacija, ki je bistveni okvir tega pretapljanja, ne nosita slovanskega plemenskega imena, marveč teritorialno-politično ime, ki je prvotno zvezano s sedežem karantanskega kneza na Krnskem gradu (Carantana, curtis Carantana, civitas Carantana, Carenta) in z njegovo okolico (Gospa Sveta: Carantana ecclesia sanctae Mariae, Sancta Maria ad Charantanam; Šenturška gora: Mons Carantanus; Gosposvetsko polje: Carantanum; Krnos; Podkrnos). Že samo to dejstvo kaže, da postanka Karantanije ni mogoče razlagati kot plemenske zveze, marveč da gre za trdnejšo enoto in za mnogo večji pomen kneza, kot je mogoč v okviru plemenske ureditve. Analiza družbenih premikov, ki stoje za nastankom kneževine Karantanije in za spojitvijo nje-nega prebivalstva v ljudstvo Karantancev, je

pokazala, da imamo opraviti že s postankom državne organizacije, najstarejše, o kateri nam poročajo viri pri Slovanih. V tej Karantaniji je doma tudi obred ustoličevanja karantanskega kneza, ki je — ohranjen zaradi povsem svojevrstnega karantanskega razvoja do konca srednjega veka (zadnjič 18. marca 1414) — budil vse dotlej tudi misel na prvotne slovanske korenine vojvodine Koroške.

Prvotna karantanska kneževina je bila do 9. st. (od srede 8. st. že pod frankovsko nadoblastjo, a še z domačimi knezi) omejena na ozemlje z gorami zavarovanih kotlin in dolin ob zgornji Dravi in zgornji Muri. V drugi polovici 8. st. se postopno širi frankovska oblast nad slovanskimi pokrajinami in plemeni proti srednji Donavi. Karantanija jim pade v roke ok. 745, ko se more le z bavarsko pomočjo obraniti napada obnovljene obrske sile. Leta 788 je Karel Veliki osvojil Istro, med obrsko-frankovsko vojno (791—803) pa najprej zgornje Posavje in ozemlje od Aniže do Rabe (791), nato pa vso Panonijo do Donave in Slavonijo do »Fruške« (Frankovske) gore v Sremu (795—796).

Osvojeno ozemlje je bilo sprva razdeljeno med dve krajin, v katerih so krajišniki nadzorovali slovanske kneze, ki so jih Franki nekaj desetletij pustili še na njihovih mestih: krajišniku Vzhodne marke sta bila podrejena karantanski knez in avarski kakan v Zgornji Panoniji, furlanskemu krajišniku pa — ne glede na frankovskega »dux« v Istri in kneza Hrvatske med Rašo in Četino — slovanski knezi v zgornjem Posavju ter v vsej Spodnji Panoniji, pokrajini, ki je segala od Posavja okrog Siska do Donave na severu. Že v tem času, ko sicer Franki še vedno razlikujejo med Karantanci in drugimi Slovani v srednjem Podonavju (v delitvi imperija leta 817 dobi Ludvik Nemški tudi Carentanos... atque Sclavos qui ab orientali parte Baioarie [sc. južno od Čehov!] sunt), pa se kaže ekspanzijska moč Karantancev: v prvem desetletju 9. st. se obrne iz Karantanije v Spodnjo Panonijo severno od Drave močan slovanski kolonizacijski tok, pred katerim je morala zavarovati pokristjanjene ostanke Obrov v Zgornji Panoniji frankovska vojska (811). Ime »karantanski okraj« (Carantanorum regio, Carantanae partes), ki ga nosi okoliš te slovanske kolonizacije severno od Drave (819), kaže prvič, da so Karantanci poznali že neko obliko zavesti o etnični skupnosti in da ime ne pomeni le prebivalstva pokrajine Karantanije.

V tretjem desetletju 9. st. je sicer zadel oblikovanje posebnega slovanskega ljudstva na jugovzhodu frankovske države na mnogo širšem prostoru, kot ga je zajemala stara Karantanija, hud udarec: domače kneze so zamenjali tuji grofje (duces Bagoarii coeperunt praedictam terram dato regum habere in comitatum), najprej v Karantaciji, ki se je pridružila uporu pod vodstvom Ljudevita Posavskega (820), nato tudi v »krajini ob Savi« ter v Spodnji Panoniji, ki sta bili ustanovljeni v obrambo zoper bolgarsko nevarnost (828), ker je bil leto poprej furlanski krajišnik brez moči zoper vdor Bolgarov v Spodnjo Panonijo. Le Slavonija, ki je ostala tedaj deset let pod Bolgari (827—838), se je izmaknila tej reformi.

Tako je stopilo frankovsko plemstvo kot gospodar v slovanske dežele na jugovzhodu frankovske države. Za to visoko ceno pa je vendarle napredovala povezanost teh Slovanov. Medtem ko so bili dotlej povezani v celoto samo v cerkvenem pogledu (pod korepiskopom »per Quarantanos«) le severno od Drave, je zahtevala varnost frankovske oblasti v srednjem Podonavju ustvaritev večje obrambne organizacije na tem ozemlju: poleg Vzhodne krajine, Zgornje Panonije in Karantanije sta bili sedaj tudi »grofija ob Savi« in Spodnja Panonija združeni v novo »vzhodno prefekturo«, ki ji je stal sprva na čelu mejni grof Zgornje Panonije; dvesto let po Samovi smrti so bili v tem organizmu združeni vnovič vsi alpski in panonski Slovani. Moč karantanskega izročila se kaže že v dejstvu, kako se pridružujejo skupnosti »Karantancev« tudi panonski Slovani: leta 871 šteje iz Panonije pobegli salzbürški duhovnik, ki je prejkone avtor spomenice »Conversio Bagoariorum et Carantanorum«, zgodovino spodnje Panonije le za del zgodovine »Karantancev«; prav tako navaja neki vir izgon Metoda iz Spodnje Panonije preprosto kot »pregon iz karantanskih predelov« (a Karantanis partibus); in celo knez Kocelj je bil v listini, sestavljeni desetletje po njegovi odstranitvi, imenovan le »quidam Carantanus«.

Še pomembnejše pa je, da se začenja zgolj vnanji okvir vojaške povezanosti sredi 9. st. polniti z novo vsebino, izhajajočo še vedno iz žive udeležbe višjih domačih slovanskih slojev v tedanjem razvoju. Kakor se obnavljajo sredi 9. st. »plemenske vojvodine« v notranjosti vzhodno-frankovske države, nastaja podobna velika politična enota tudi na jugovzhodnih slovanskih tleh države. Leta 854 si skuša na tak način pridobiti večjo samo-

stojnost prefekt Ratbod in se v svojem uporu poveže z velikomoravskim knezom Rastislavom. Ko je bil odstranjen, ga je zamenjal leta 856 kraljev sin Karlman, toda oblast vzhodnega prefekta je bila omejena le na Vzhodno krajino in Zgornjo Panonijo, medtem ko naj bi bile ostale tri krajine podrejene neposredno vzhodnofrankovskemu kralju.

Poskus pa je izpodletel. Tudi Karlman, nezadovoljen s takšnim skrčenjem oblasti, se je uprl in zvezal z Rastislavom (858—862) ter razširil svojo oblast nad vso vzhodno prefekturo v starem obsegu. Leta 862 se je pomiril z očetom, toda tedaj prvič karantanska tradicija uveljavi za to vojaško enoto staro ime domače kneževine: »praelatus erat Carantanis«. Iz osrčja vzhodne prefekture se je preneslo karantansko ime tudi na vse njene obrobne predele. Toda že v naslednjem letu se je vnovič uprl očetu. Tokrat je bil začasno odstranjen, na njegovo mesto pa je bil postavljen karantanski grof Gundakar. Poleg karantanske grofije, ki mu jo je poklonil Karlman, je dobil še mesto prefekta nad vsemi »Karantanci«. S tem je bilo težišče vzhodne prefekture prvič preneseno v jedro slovanskega ozemlja. Vzporedno s tem pa se kaže prizadevanje za osamosvojitve slovenskih pokrajin tudi v cerkveni organizaciji. Ozvald, tedanji korepiskop za Karantance, se je namreč začel obračati z raznimi vprašanji neposredno na papeža Nikolaja. Boj salzbürškega nadškofa zoper ta poskus je tekel vzporedno z bojem Ludvika Nemškega zoper upornega sina.

Na prvi pogled izvirajo vsi ti notranji boji le iz nasprotij med nemškimi posvetnimi in cerkvenimi fevdalnimi gospodarji slovenskih pokrajin. V resnici pa skrivajo v sebi mnogo pomembnejše in globlje utemeljene poteze lastnega in širšega slovanskega razvoja. V njih se namreč izraža notranje povezovanje in zbliževanje alpskih Slovanov, ki se je začelo v njihovi osrednji pokrajini, Karantaciji. To pretapljanje raznih slovanskih drobcev in plemen v karantansko ljudstvo se je začelo, kakor smo videli, seveda že v dobi samostojnosti. Zajelo je najprej ožjo Karantanijo in se sredi 8. st. razširilo še na tiste »sosedne Karantancev«, ki so se pridružili Karantaciji v zvezi z bavarsko-karantansko zmago nad Obri okr. leta 745. V zvezi s priseljevanjem Karantancev v Spodnjo Panonijo v začetku 9. st. (razvidno tudi iz panonskih arheoloških najdb!) je zajel ta razvoj tudi to pokrajino. Upravna reforma leta 828 je to zbliževanje nedvomno zavrla, še bolj nevaren pa bi mu mogel biti poskus iz leta 856, da bi se sloven-

sko ozemlje razbilo v vrsto povsem samostojnih krajin, podrejenih neposredno kralju.

Očitno pa je notranje zблиževanje alpskih in panonskih Slovanov, izraženo tudi v kulturnem povezovanju (cerkvena organizacija, freisinški spomeniki itd.), do tega časa že preveč napredovalo in vsekakor močno podprlo Karlmanov boj za vnovično združitev vzhodne prefekture. V virih sicer o tem res ni nobenega neposrednega sporočila. Toda upori Ratboda in Karlmana so vseskozi tesno povezani s širokim gibanjem ob frankovski meji, ki ima jasen značaj boja slovanskih plemen proti frankovski nadoblasti. Značilna sprememba, kako se izražajo viri o slovenskih pokrajinah v 9. st., pa dokazuje, da se je boj vzhodnih prefektov za večjo samostojnost oprl tudi na podobne širše domače težnje. Vse pogosteje se v virih izraža slovenski značaj tega ozemlja, ki se obenem vse dosledneje združuje pod skupnim imenom slovanskega ljudstva, Karantancev. Posebej je pomembno, da izhodišče tega slovanskega združevanja ni bila Zgornja Panonija kot nekdanji sedež prefekta, marveč le ena izmed podrejenih grofij, Karantanija.

Vse pogosteje govore darovnice in drugi viri o različnih posestvih bodisi v ožji Karantaniji, bodisi v Panoniji ali Vzhodni krajini, da leže v »Sklaviniji« ali v »Karantaniji«. Vzporedno navajajo ob izrazu »predeli Bavarske« izraz »predeli Karantanije ali Slovenije«. Prav ta pojmovanja izraža tudi spomenica *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Na čelo »Karantancev« in ne le kake pokrajine sta bila postavljena tudi Karlman in Gundakar, ko sta bila povzdignjena za prefekta vse vzhodne prefekture. Tudi ob udeležbi različnih bojnih pohodov se začnjenja za čete iz vzhodne prefekture — vzporedno ob imenu »Bavarci« (ali Noriki) za bavarske čete — uporabljati značilno ime »Slovani«.

Svoj zaključek je doživel ta proces po Kocljemem poskusu, da s podporo Velikomoravcev prenese njegovo težišče v Spodnjo Panonijo, v Arnulfovi dobi. Ko je Karlman po smrti Ludvika Nemškega podedoval Bavarsko (876), je od vzhodne prefekture odcepil Vzhodno krajino in jo pridružil Bavarski. Vse druge vzhodne pokrajine pa je izročil v upravo svojemu nezakonskemu sinu Arnulfu. V dobi Arnulfove vlade je do kraja dozorelo združevanje slovenskih pokrajin v plemensko vojvodino Karantanijo. Karantanija, krajina ob Savi, Zgornja in Spodnja Panonija spada po listinskih podatkih v »Arnulfovo kraljestvo«, ki so ga listine že uradno imenovali »kraljestvo Karantanija« (regnum Carenta-

num, Karentariche). To ni bil le dvig po imenu, marveč tudi po samostojnosti do državnega okvira. Arnulf je že tedaj vodil v mnogočem samostojno politiko, sam razpogajal s kraljevimi posestvi, sam določal upravitelje pokrajin, se na svojo roko vojskoval tudi z velikomoravsko državo in se pogajal s Svetopolkom. Tudi tu so v ozadju domače družbene sile. Dokaz za to je nastop »Slovanov« v Karlmanovi vojski ob pohodu v Italijo (877), leta 887 pa tudi v Arnulfovi vojski, s pomočjo katere si je tedaj Arnulf pridobil kraljevsko oblast v vzhodnofrankovski državi. Arnulf je torej prišel na državni zbor po kraljevsko krono z vojsko, v kateri so bili poleg Bavarcev tudi karantanski Slovenci. Vpliv domačinov kaže po vsem tem tudi dejstvo, da je Arnulf kot novi frankovski kralj sprejel za božič leta 887 poleg bavarskih, vzhodnofrankovskih, turingijskih in švabskih velikašev prav tako velikaše »velikega dela Slovanov«, med katerimi so bili gotovo tudi Karantanci. Razširjenje Karantanije nam izpričujejo tudi drugi viri o vzhodu karantanskega kraljestva iz tega časa: Blatenski kostel se leta 880 neposredno šteje h Karantaniji; leta 889 so prebivali prvi Madžari v srednjem Podonavju »v pustinji Panoncev in Obrov« (ob vzhodnem robu Panonije ter med Donavo in Tiso) v neposrednem sosedstvu »Karantancev, Moravanov in Bolgarov«, kar brez pripadnosti Panonije h »Karantancem« ne bi bilo mogoče. Pa tudi geografija angleškega kralja Alfreda (nastala okr. 880) pove, da je mejila Karantanija ob Donavi na severu na Velikomoravsko, na vzhodu pa na Bolgare, od katerih jo je delila le »pustinja« (med Donavo in Tiso).

V 9. stol. sta se torej razširili imeni Karantanija in Karantanci na vse alpske in panonske Slovane in njihovo ozemlje. Odtlej skozi nekaj stoletij pomenita ta dva izraza to, kar imenujemo danes Slovenija in Slovenci (čeprav tega ne gre povsem izenačevati med seboj; že zaradi bistveno različnega geografskega obsega teh dveh etničnih enot). Očitno gre tu za razvoj, ki je časovno in vsebinsko vzporeden z vnovičnim povezovanjem nemških plemen in oblikovanjem njihovih vojvodin v vzhodnofrankovski državi. Plast nemških fevdalcev v slovenskih pokrajinah je bila še preslaba, da bi tem pokrajinam vladala sama brez močnejše opore v domačih višjih slojih. Še celo pa je potrebovala širšo pomoč slovanskega prebivalstva pri svojih bojih zoper osrednjo državno oblast. To pa je odprlo pot razmeroma močnemu vplivu višjih slovanskih družbenih slojev na sploš-

no smer razvoja slovenskih pokrajin, zlasti ker so se njihove težnje pri tem povsem ujemale s težnjami nemških fevdalcev in pokrajinskih poglavarjev. Tako so se razvile slovenske pokrajine okrog Karantanije hkrati z njo v novo, povečano karantansko enoto. Ta nova velika Karantanija ni bila le plod Karlmanove in Arnulfove borbe za večjo samostojnost, marveč je izraz in obenem opora zavesti tukajšnjega slovanskega ljudstva o njegovi povezanosti in sorodnosti, seveda le na tisti stopnji, ki je bila mogoča v dobi zgodnjega fevdalizma, oprti na še žive tradicije predfevdalne dobe.

Na te globlje temelje razširjenja imena Karantanci na vse Slovence kaže tudi trdovratnost, s katero so ga poslej v novem pomenu uporabljali tako na vzhodu kakor na zahodu. Ko našteva tako imenovani Nestorjev Letopis (iz srede 12. stol.) slovanska ljudstva, omenja tudi »Horutane« vzporedno ob Hrvatih in Srbih. Arabski geograf El-Idrisi je leta 1161 štel v Karantanijo vse ozemlje do Bratislave in Bude na vzhodu. Cesarski notar Burghard je leta 1164 »Slovenijo« že ločil v Koroško, Kranjsko, Istro in dve marki na Štajerskem. Saški kronist Helmold pa je v svoji »Slovanski kroniki« (Chronica Slavorum) dve leti pozneje še vedno imenoval tudi »Karantance« med slovanskimi ljudstvi poleg Prusov, Poljakov, Čehov, Moravanov in polabskih Srbov. Prav tako se uporabljata imeni »Karantanci« in »Karantanija« v starem pomenu in obsegu v »izvlečku o Karantancih«, salzburškem spisu iz okrog leta 1200. Še celo sredi 13. stol. (okrog 1240) je trdil angleški pisec Bartolomej, da je »Karintija« vsa pokrajina med Donavo na severu, Jadranskim morjem, Dalmacijo in Slavonijo na jugu, Italijo na zahodu in Panonijo na vzhodu. »Korošce« (Carinthe) omenja kot slovansko ljudstvo vzporedno ob Čehih, Poljakih, Moravanih, Polabskih Slovanih, Rusinih in Dalmatincih. Prav tako srečamo pri madžarskih kronikah 14. stol. (v »Slikani dunajski kroniki« ter pri Johannesu de Turocz) v tekstu, ki sloni na predlogi iz 11. stol., pojmovanje, da sodita h Karantaniji tako ozemlje ki meji na Slavonijo, kakor tudi Istra.

Povezanost karantanske skupnosti, ki je dozorela v 9. stol. kot plod tristoletnega razvoja, je torej za dolga stoletja preživela svojo politično oporo. Stik z nastankom slovanskega cerkvenega knjižnega jezika v Kocljevi dobi ter izoblikovanje »karantanskega kraljestva« sta bila hkrati zadnji pomembni aktivni poseg Karantancev (Slovencev) v srednjeveško zgodovino.

Prihod Madžarov in nemška kolonizacija ob Donavi sta presekala njihovo zvezo z zahodnimi Slovani. Sredi 10. stol., ko je bila Karantanija zaradi vdora Madžarov vnovič za tričetrt stoletja omejena na svoje prvotno jedro v Alpah, je bilo odpravljen karantansko cerkveno središče pri Gospe Sveti, tako da je prišla cerkvena organizacija na vsem slovenskem ozemlju pod neposredno vodstvo tujih cerkvenih središč. Ko so Nemci v drugi polovici 10. stol. vnovič spravili pod svojo oblast predalpski prostor do Litve, srednje Rabe, Sotle in Kolpe, je sicer »velika Karantanija«, ki je z vojvodino povezala nove kraje od Karantanske ob srednji Muri do Furlanske v severni Italiji, tretjič v zgodovini združila Karantance v istem političnem okviru; teritorialno je bila združitve najboljše, toda v resnici je bila »velika Karantanija« le še slabotni fevdalni okvir vrste samostojnih pokrajin. Njena resnična notranja vez — slovanska večina prebivalstva — je spričo krepitve tujega elementa v plemstvu izgubila moč plemenske tradicije, zaradi česar je krona do konca 11. stol. namenoma vzdrževala službeni značaj vojvodske časti v Karantaniji. Zato je bila združitve le kratkotrajna; že v začetku 11. stol. so se vojvodini podrejene kraje osamosvojile in so bile podrejene neposredno kroni. Tako se je vojvodina Karantanija zdrobila na vojvodino Koroško in vrsto samostojnih mark, iz katerih so se začele razvijati poznejše zgodovinske pokrajine, med katere so bili poslej razdeljeni Slovenci vse do leta 1918. Do kraja 11. stol. se je z razdelitvijo kronske zemlje razširila organizacija zemljiškega gospostva na vse slovensko ozemlje in je tako dobilo gospostvo tujega plemstva svoje dokončne temelje in oblike. Tako so izginili politični okviri in družbeni temelji, ki so v 9. stol. še ustvarjali zavest o slovenski skupnosti. V počasnem razkroju te zavesti, ki je dokončan do konca srednjega veka, se zamenjuje ta zavest z različnimi pokrajinskimi zavestmi. Najpomembnejša poteza tega obdobja slovenske zgodovine je postala s srednjeveško kolonizacijo zvezana vsakdanja nezavedna borba za ohranitev etničnega značaja tega ljudstva in njegove zemlje: v stoletjih kolonizacije in z njo zvezane germanizacije je bilo slovensko ozemlje zmanjšano na eno tretjino svojega nekdanjega obsega. Kljub temu pa je slovensko ljudstvo ohranilo in vnovič zgradilo trdne temelje za začetke svojega vnovičnega razvoja, ki se začne konec 15. stol. s prvim velikim kmečkim uporom na Koroškem (1478).

Oprt na ustoličevalni obred koroških vojvod, ki mu je dajal slovenski obredni jezik nedvomen slovenski značaj, je v ideji »slovenske nadvojvodine Karantanije« (windischen ertzherzogtums Kärnten) spomin na etnično povezanost nekdanjih karantanskih dežel preživel razkroj Karantanije celo do začetka 16. stol. Ideja »slovenske nadvojvodine Koroške« je prvič jasno izražena ob enem prvih opisov ustoličevanja, v Otokarjevi »Rimani kroniki«, ki imenuje koroškega vojvodo »der windische herre«. V zgodovinsko koncepcijo je zrasla ta označba že pri Janezu Vetrinjskem, ki je razlagal nastanek ustoličevanja s karantansko zgodovino, ko domačih knezov še niso zamenjali bavarski grofi. Prav tako srečamo pri Piccolominiu, ki je dobil podatke o ustoličevanju tudi v koroški deželi sami, glede obrednega jezika razlago: sunt enim et ipsi Carinthiani Sclavi. Da ideja »slovenske nadvojvodine Koroške« ni izšla iz misli, ki bi bile brez zveze s slovenskim obdobjem koroške zgodovine, se kaže najbolj jasno pri Jakobu Unrestu, ki jo je povezoval še močneje s prednemško dobo, hkrati pa oprl označbo Koroške kot »ain rechts Windisch Landt« prav na trditve o pravici koroškega vojvode, da se »zagovarja v slovenskem jeziku« (sich in windischer Sprach verantwort). Končno izraža prav to stališče povsem naravnost tudi koroški deželni glavar Veit Welzer, ki je v svojem poročilu nižjeavstrijskemu regimentu, ko mu je poročal na njegovo zahtevo o koroških pravicah, leta 1523 v svojem imenu in imenu koroškega deželnega plemstva potrdil, da »deželani tudi mislijo, da ima nadvojvodina tudi mnogo več časti in svoboščin kakor druge vojvodine« (die landleut meinen auch, dass ein erzherzogtum mit viel merern wörden und freihaiten, dann andere fürstentumb versehen sei); utemeljil je pa to s tem, da je »Koroška nadvojvodina, obdana s svojimi krajinami in markami in confini, prišla od davnine iz tujega in ne nemškega naroda in bila k temu obdarovana v primeri z drugimi vojvodinami nemškega naroda s posebnimi svoboščinami in običaji« (dass Kärnten ein erzherzogtum, mit seinen grenitzen und marken und confinen umbfangen und von alter her von frembder und nicht teutscher nation komen, darzue mit sondern freihaiten und gepreuchen wider andere fürstentumb in teutscher nation begabt und begnad ist).

Tako skriva torej prav tisto 16. stoletje, ki je s slovensko protestantsko knjigo utrdilo slovensko jezikovno povezanost in s tem ustvarilo enega izmed poglobitvinih temeljev za

poznejše slovensko narodno prebujenje, še drug proces, namreč dokončni razkroj na Karantanijo oprte slovenske koncepcije naše srednjeveške zgodovine in njeno zamenjavo z nemško koncepcijo, zgrajeno v znamenju deželnih stanov. Od 16. stol. se namreč začel uporabljati izraza natio in Nation v zvezi z deželnim plemstvom, tako da pomenita poleg njega kvečjemu še prebivalstvo pokrajine, ki jo deželni stanovi predstavljajo.

Protestantski pisci slovanskega izraza narod niso uporabljali, čeprav so se brez dvoma zavedali jezikovne povezanosti vseh Slovencev in jo z ustvaritvijo skupnega knjižnega jezika še celo bistveno okrepili. Poznali so le izraza »ljudstvo« in »folk«. Vendar pa kažeta Trubarjevo izražanje o »Kranjcih inu Slovincih«, »kerščenikih tiga kranjskiga inu slovenskiga jezika« ter Dalmatinovo in Bohoričevo naštevaje prebivalcev naših posameznih zgodovinskih dežel (Kranjcev, Štajercev, Korošcev itd.) vzporedno ob Hrvatih, Dalmatincih, Kraševcih, Čehih, Poljakih, Rusih, Ukrajincih, Bošnjakih, Srbih itd., da jim ti pojmi še niso jasni, ali vsaj ne dovolj jasni, čeprav so se zavedali npr. razlike med slovenskim in hrvatskim jezikom. Pri združevanju oz. poimenovanju posameznih etničnih enot sta jih očitno vodila še vedno oba kriterija fevdalne dobe: prirodni kriterij jezikovne enakosti in zgodovinski kriterij povezanosti po pokrajinskih mejah, ne pa pojem naroda in narodne zavesti, ki bi bil podoben našemu in ki se v Evropi prav tedaj šele začenja uveljavljati v najbolj razvitih predelih.

Prav v tem času je po zgledu nemškega epigonskega humanista Laziusa (mixti enim ab eo tempore Slavi Carnis Teutonibus in unam paulatim eandemque gentem) koroški predikant Christalnick jezikovni kriterij celo povsem nadomestil s pokrajinsko zgodovinskim, češ da so se slovenski in nemški Korošci »tako močno združili in med seboj pomešali... da je iz obojih nastalo eno samo ljudstvo« (einerley volk). Prišteva ga »v številu pobožnih Nemcev«, prav tako pa trdi, da izvira slava Koroške »od stare hiše Frankov in ne od Slovanov (Slaven), čeprav je res ostalo nekaj podeželskega ljudstva od Slovencev« (Windischen). Megiser je v objavi Christalnickovega dela ta stališča ohranil, po njem pa so jih prevzeli zgodovinarji 17. stol., kajti tudi Schönleben in Valvasor sta med obema kriterijema za določanje narodnostnih enot, ki so ju uporabljali protestanti, zavrnila nujnost razlikovanja po jeziku ter se oprla v prvi vrsti na pokrajinsko

prispadnost. V skladu s tem stališčem, ki ga brani tudi načelno, trdi npr. Valvasor, da obstoje Korošci in Kranjci »le iz Nemcev, dasi z dvema načinoma govora« (aus lauter Teutschen, aber unter zweyerley Red-Art).

Pa tudi v 18. stol. je dozorelo novo spoznanje o obsegu in enotnosti slovenskega naroda do kraja šele dve desetletji po začetku slovenskega narodnega prebujenja, če ga označujemo z izidom Pohlinove »Kraynske grammatike«, vnovič oprto na zgodovinsko proučevanje nekdanje karantanske narodnostne skupnosti. Koroški Slovenec, jezuit Marko Hansiz (1683—1766) je v drugem delu svojega najvažnejšega dela *Germania Sacra II. Metropolis Salisburgensis* (1729) kot prvi v začetkih kritičnega zgodovinopisja uporabil in kritično komentiral v zvezi z zgodovino zgodnjerednevskega slovenskega prostora salzbursko spomenico »*Conversio Bagoariorum et Carantanorum*«. Linhartu je delo rabilo kot poglavitni vir za karantansko zgodovino v 7. in 8. stol. in hkrati kot oporišče za njegovo znanstveno dognanje o enotnosti Slovencev, ki ga je izrazil že ob napovedi prvega zvezka svojega epohalnega dela »*Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen (den übrigen Ländern der) südlichen Slaven Oesterreichs I-II, 1788—1791*«, v *Lai-bacher Zeitung*, 17. avgusta 1786: »Tisti narod, ki živi na južnem delu avstrijskega okrožja med Dravo in Jadranskim morjem, ki pripada velikemu značilnemu ljudskemu deblu Slovanov, predstavlja pa po svojem jeziku in izvoru le eno in isto ljudsko vejo in ga le slučajno — četudi zgodovinsko ne čisto točno — delijo v Kranjce in Vinde, pač zasluži svojo lastno zgodovino. Doslej so nam jo dajali le po kosih in raztreseno po letopisih dežel, ki v njih živi, nikoli pa ne v celotni povezanosti njegovih usod in dogodivščin.« V skladu s tem zajema v svojem delu zgodovino vseh Slovencev ne glede na deželne meje; jezik in običaji so mu odločujoči znaki za narod, nekdanja Karantanija dokaz enotnosti Slovencev, poznejše dežele pa le produkt kasnejšega zgodovinskega razvoja in propad Karantanije — kot pozneje Prešernu — začetek tuje oblasti nad Slovenci, ki traja še v njegovem času.

Naj navedem za Linhartovo koncepcijo le dve odločilni mesti, ki kažeta rast te prve slovenske koncepcije naše zgodovine v modernem zgodovinopisju iz karantanskega temelja: »Tu torej samo o Karantaniji... Ime je slovansko. Slovani so prebivali v deželi, ko so ga frankovski zgodovinopisci in Långobard Pavel Diakon prvič spravili v zgodovi-

nopisje. Še imenuje Kranjec gorato deželo, ki mu leži na zahodu, Goratan, in pozna domačo izhodiščno besedo Gora, der Berg. Ali ne bi mogla biti Karantanija prav ta Goratan z latiniziranim koncem Goratania? — Za kakšna preobračanja je bila sprejemljiva beseda v različnih jezikih, ni treba naprej govoriti. Karantanija bi potem ne bila nič drugega kot Alpska dežela, katere meje je prav tako malo mogoče natančno povedati kakor meje Alp. Ne samo današnja Koroška — meje te vojvodine so posledica poznejših političnih dogodkov in razmer — marveč prebivališča vseh Slovanov na jugu Nemčije, ob Savi, Dravi in Muri, tja do Aniže in Donave, skozi Kranjsko, Koroško, Štajersko in Avstrijo, kjer se križajo Julijske, Karnijske in Noriške Alpe, so se imenovala v jeziku srednjega veka Karantanija.« (II, 135—137).

Čeprav razlaga »Kranjce« in »Kranjsko« na različne načine, mu je bila najverjetnejša razlaga, da prihaja ime od besede »kraj« — der Rand, die Gränze; ime torej ni etničnega značaja, marveč le geografskega, ker pomeni mejno pokrajino glede na širšo etnično enoto (že I, 418 sl. enako II, 201). Tako more ponoviti: »Vsi Slovani ob meji Italije, se pravi, vsi Kranjci so prebivali v gorati deželi Goratanu. Zato so se imenovali vsi Gorotanci, Karantanci, v različnih oblikah te besede. Kranjci, mejaši, in Goratanci, prebivalci gora, so bili prav isti Windi ali Slovani na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Da so se pa te dežele razdelile, da so se Windi na Koroškem in Štajerskem ločili od Windov na Kranjskem, so bile posledice poznejše politične ureditve« (II, 203). »Historik je tu pokazal narodu njegovo enotnost s tem, da ga je opozoril na njegov izvor« (Zwitter). Poleg tega že navaja tudi novo slovensko ime: »Med Donavo in Savo, od kraja, kjer se obe združujeta, do meje Štajerske in Kranjske leži kraljestvo Slavonija. Od tod proti zahodu prebivajo na Štajerskem in Koroškem, med Savo, Dravo in Muro Windi, ki se sami imenujejo Slovenci in svoj materinski jezik slovenski... Na Kranjskem se spozna vsak domačin po imenu Slovec in njegov jezik po označbi slovenski jezik« (II, 198 sl.).

Linhartovo pojmovanje slovenske zgodovine kot celote se je po njegovi smrti za tričetrt stoletja umaknilo iz slovenske zgodovinske znanosti, kolikor smo je med njim in generacijo Franca Kosa sploh imeli, ter je vnovič zmagalo šele v zadnjih desetletjih prejšnjega stoletja. Vendar pa problem Karantanije ni več izginil iz slovenske zavesti in je ostal obenem s slovenskim obredom ustoli-

čevanja koroških vojvod neprestano navzoč kot eden izmed pomembnih opornikov slovenske narodne zavesti in njenega napredovanja med ljudstvom. Prav nič ni slučajno, da tudi ob začetku končne zmage slovenske koncepcije v zgodovinski vеди vnovič stojita Rutarjeva razprava »Jedinstvo slovenskih dežel od VII. do XIII. stoletja« (LZ 1882) in razprava Franca Kosa "Slovenci za Karla Velikega" (prav tam), ki obe izhajata iz nekdanje povezanosti Slovanov med Donavo in Jadranskim morjem v nekdanji Karantaciji.

Tako Karantacija in nekdanja narodna skupnost Karantancev nista ostali le zgodovinski problem prve polovice srednjega veka,

marveč sta postali tudi pomembno oporišče spoznanja o enotnosti slovenskega naroda in oblikovanja njegove nacionalne zavesti. Po svoje sta nadomeščali to, česar Slovenci kot »nezgodovinski narod« nismo imeli, namreč zgodovinsko pravo »historičnih narodov«. Prav zato pa je ta pokrajina, ki je bila nekdanj po svojem položaju srce slovanskega ozemlja med Alpami in Donavo, medtem ko je ostal danes slovenski le njen skrajni južni rob, povezana s slovensko nacionalno zavestjo intimneje in z močnejšimi srčnimi vezmi kot katerakoli druga slovenska pokrajina.

